

Joanna Czapla

Jak kształtować umiejętności językowe u podopiecznych wielojęzycznych? – praktyczne wskazówki

Wielokulturowość wiąże się z poszerzeniem możliwości porozumiewania się w różnorodnych przestrzeniach językowych i kulturowych. Wielojęzyczny wymiar komunikowania się staje się nie tyle możliwością, co wręcz koniecznością. Jak się to przekłada na pracę logopedy?

Język, mowa, komunikacja – to dzięki nim poznajemy siebie, bliższe i dalsze otoczenie, świat. Za pośrednictwem języka zdobywamy wiedzę o tym, co nas otacza, o ludziach, przestrzeni, naszych wzajemnych relacjach. Poprzez język nawiązujemy relacje z innymi ludźmi, budujemy więzi społeczne, wymieniamy się doświadczeniami, uczymy się od siebie wzajemnie. Dziś powszechnie wiadomo, że dwu- czy wielojęzyczność nie jest przyczyną zaburzeń rozwoju mowy, nie wpływa też na opóźnienie rozwoju mowy.

Różnice kulturowe należy rozpatrywać nie tylko jako wyzwanie w sferze komunikowania się, ale też jako szansę na wielowymiarową komunikację. Różne zwyczaje, tradycje, sposoby nawiązywania relacji, porozumiewania się pokazują możliwości budowania nowego wymiaru zachowań komunikacyjnych, poznawczych i społeczno-emocjonalnych, wzbogaconych o elementy różnych kultur.

Sposób komunikowania, odmienny w różnych kulturach, dotyczy nie tylko języka, ale też ekspresji i stylu konwersacji. Język poprzez poznanie wpływa na przypisywanie pewnych cech, zachowań jednostce czy grupie i określanie przyczyn tych zachowań. Ekspresja dotyczy emocji, tego, jak w danym środowisku ujawniamy emocje, w jaki sposób je wyrażamy w obecności innych ludzi. Styl konwersacyjny określa, w jaki sposób komunikat werbalny wyraża intencje nadawcy i jakie jest nastawienie odbiorcy.

Na style, sposoby komunikacji wpływają różnorodne czynniki; wymienić tu można:

- pochodzenie rodzinne,
- dotychczasowe doświadczenia,
- poziom rozwoju mowy, komunikacji,
- preferencje językowe,
- wsparcie ze strony rodziców,
- powody przebywania w danym kraju.

Wielokulturowość, wielojęzyczność to zjawisko, z którym muszą się dzisiaj zmierzyć społeczności, różne instytucje, placówki edukacyjne, nauczyciele, terapeuci, logopedzi. Kształcenie wielowymiarowych kompetencji komunikacyjnych obecnie staje się obowiązkiem. Większość ludzi posługuje się więcej niż jednym językiem w sposób czynny lub bierny.

Aktualnie w Polsce zjawisko to nabrało nowego wymiaru w związku z dużym napływem uchodźców z Ukrainy. Nauczyciele i terapeuci mają nowe, trudne

zadanie polegające na porozumieniu się z dziećmi i ich rodzinami oraz ułatwieniu im nawiązywania relacji z innymi osobami, a także pomocy w przyswajaniu wiedzy. To zadania niezwykle trudne w sytuacji, gdy środowisko nauczycieli i terapeutów nie zna języka ukraińskiego.

Uchodźcy są w nowej, traumatycznej dla nich sytuacji, co związane jest nie tylko ze zmianą miejsca pobytu, zamieszkania, ale wiąże się też z doświadczeniem wojny, przemocy, straty bliskich osób, utraty miejsca zamieszkania i tego wszystkiego, co dotychczas było dla nich ważne. Po opanowaniu przynajmniej w podstawowym stopniu języka kraju, w którym przebywają, mają szansę na integrowanie się, rozwijanie poczucia bezpieczeństwa w nowym miejscu, mają także szansę na kontynuację nauki, podjęcie pracy, na nawiązywanie relacji z innymi mieszkańcami kraju. Znajomość języka pozwoli na budowanie poczucia sprawstwa nie tylko w komunikowaniu się, ale też w byciu, działaniu w różnych obszarach aktywności, a na dalszym etapie – na integracji społecznej i większym poczuciu komfortu.

Dwujęzyczność a umiejętności językowe

Można wyróżnić dwa typy dwujęzyczności:

- dwujęzyczność symultaniczna – gdy dziecko od urodzenia przyswaja oba języki,
- dwujęzyczność sekwencyjna – gdy osoba dwujęzyczna drugi język opanowuje dopiero po opanowaniu języka pierwszego.

Badania wskazują, że osoba dwujęzyczna równocześnie aktywuje oba języki, ponadto system językowy osób dwujęzycznych jest plastyczny, co zwiększa kompetencje w posługiwaniu się drugim językiem i modyfikuje też język ojczysty. Osoby dwujęzyczne znacznie lepiej wykonują zadania poznawcze wymagające zignorowania wcześniej przyjętej zasady wykonania zadania. Rozwój mowy u dzieci dwujęzycznych uczących się w sposób symultaniczny przebiega podobnie jak rozwój mowy u dzieci jednojęzycznych.

Ponadto dzieci dwujęzyczne:

- z taką samą efektywnością jak ich jednojęzyczni rówieśnicy rozbudowują swoje słownictwo,
- szybciej uczą się nowych słów w odniesieniu do znanych już obiektów,
- uczące się drugiego języka sekwencyjnie mogą wykorzystać świadomość dotyczącą różnych aspektów

języka, także słownictwa; zdają sobie sprawę z tego, że mogą użyć dwóch różnych słów na opisanie przedmiotu czy też jakiejś czynności, że słowo tak samo brzmiące w różnych językach może oznaczać coś zupełnie innego,

- używają mniejszej liczby słów każdym języku, jednak poziom słownictwa używanego w obu językach można określić jako zbliżony do poziomu języka ich jednojęzycznych rówieśników, a nawet łączny słownik dziecka dwujęzycznego jest często bardziej obszerny niż dziecka jednojęzycznego,
- przyswajające oba języki jednocześnie w podobny sposób jak ich rówieśnicy jednojęzyczni uczą się gramatyki; na dalszym etapie przyswajania języka nie zawsze nabywanie umiejętności z tego zakresu przebiega jednocześnie; jeśli dziecko będzie częściej słyszało jeden z języków, to szybciej będzie sprawnie posługiwało się formami gramatycznymi tego języka,
- przyswajające język sekwencyjnie nauczyły się już określonych struktur gramatycznych w swoim pierwszym języku; ich umiejętności i doświadczenie w nauce gramatyki pierwszego języka mogą okazać się przydatne w nauce kolejnego języka, jeśli języki są do siebie zbliżone.

Błędy językowe popełniane przez dzieci dwujęzyczne są podobne do tych popełnianych przez dzieci jednojęzyczne i powinny być traktowane jako błędy rozwojowe.

Diagnoza logopedyczna

Budowanie programu terapii czy wsparcie imigrantów, uchodźców, różnych osób przebywających poza swoim krajem w nabywaniu systemu językowego należy zacząć od diagnozy, dzięki której terapeuta pozna zasób słownictwa czynnego i biernego osoby badanej, odnoszący się do jego języka funkcjonalne pierwotnego (ojczystego), także poziom komunikacji w języku polskim. Podczas diagnozy ocenić też należy sposób artykulacji, poziom gramatyki, sposób przekazywania myśli.

Istotnymi elementami diagnozy są wywiad z rodzicami (opiekunami) oraz ocena stylu komunikacji

Osoba dwujęzyczna równocześnie aktywuje oba języki, ponadto system językowy osób dwujęzycznych jest plastyczny, co zwiększa kompetencje w posługiwaniu się drugim językiem i modyfikuje też język ojczysty. Osoby dwujęzyczne znacznie lepiej wykonują zadania poznawcze wymagające zignorowania wcześniej przyjętej zasady wykonania zadania.

w rodzinie i dominującego języka w domu rodzinnym. Warto też ustalić, na ile biegle dziecko posługuje się językiem polskim; należy tu zasięgnąć opinii rodziców, nauczycieli, innych osób z bliskiego otoczenia dziecka. Warto też uzyskać informacje na temat tego, w jakim wymiarze dwu- czy wielojęzyczność jest obecna w życiu dziecka, terapeutę powinny zainteresować następujące obszary:

- od kiedy dziecko posługuje się drugim czy kolejnym językiem,
- w jakim języku rodzice, inne osoby z otoczenia dziecka się z nim komunikują, w jakich sytuacjach, miejscach,
- jakim językiem dziecko posługuje się podczas zabawy,
- jakim językiem dziecko operuje w kontaktach z rówieśnikami,
- jakie są ulubione aktywności dziecka,
- jakie są zainteresowania dziecka.

Nie mniej ważnym elementem procesu diagnostycznego jest uwzględnienie kontekstu kulturowego osoby badanej; brak zrozumienia kontekstu kulturowego w odniesieniu do zachowań komunikacyjnych mógłby nieść szereg nieporozumień i nie dałby pełnego obrazu funkcjonowania osoby dwujęzycznej lub wielojęzycznej.

W pracy z osobami dwujęzycznymi czy wielojęzycznymi podczas diagnozy bierzemy pod uwagę używane przez nich systemy językowe, badamy poziom rozumienia oraz umiejętność czynnego posługiwania się językiem. Istotny też jest sposób nawiązywania kontaktu z partnerami komunikacyjnymi – czy

osoba badana skupia się na sobie, czy też na osobie, z którą rozmawia.

Idealnym rozwiązaniem byłaby diagnoza prowadzona przez dwujęzycznego czy wielojęzycznego logopedę. Jeśli nie ma takiej możliwości, dobrym pomysłem jest przeprowadzanie diagnozy przez logopedę współpracującego z tłumaczem, przy czym niewskazane jest, aby tłumaczem był rodzic czy inna osoba z bliskiego otoczenia dziecka ze względu na wiążący ich emocjonalny stosunek.

Logopeda powinien poznać tłumacza przed diagnozą i wspólnie z nim zaplanować przebieg spotkania, omówić sposoby zachowania terapeuty i tłumacza, zaprezentować testy, które zostaną wykorzystane podczas badania, omówić sposób współpracy i reagowania na zachowania badanej osoby. W przypadku diagnozy małego dziecka, gdzie dominującymi aktywnościami powinny być zabawa oraz wspólne oglądanie książeczek, należy poinstruować tłumacza, na czym będziemy się skupiać podczas spotkania z dzieckiem. W przypadku starszych dzieci, młodzieży, dorosłych wykorzystujemy takie aktywności jak: swobodna wypowiedź, odpowiedzi na pytania, czytanie, pisanie z wykorzystaniem języka dominującego, także czytanie książki dwujęzycznej. Jak w przypadku każdej diagnozy, wszystkie aktywności i proponowane zadania dostosowujemy do wieku badanej osoby.

Trzeba podkreślić, że gdybyśmy zdecydowali się na diagnozę w jednym języku, uzyskalibyśmy informacje tylko na temat części wiedzy i umiejętności językowych badanej osoby, dlatego niezbędne jest przeprowadzenie diagnozy z uwzględnieniem języków, którymi posługuje się osoba badana.

Terapia czy wsparcie osoby wielojęzycznej w nabywaniu języka?

Proces nabywania umiejętności językowych związany jest z aktywnością, zabawą dziecka, w tym z jego twórczością, kreatywnością. Poprzez działania, doświadczenie, zabawę, poznawanie otoczenia, siebie samego, swoich możliwości i innych ludzi dziecko buduje swój świat oraz kształtuje podstawy języka, zdobywa informacje o bliższym, potem dalszym otoczeniu, uczy się bycia w świecie. Język środowiska, w którym funkcjonuje dziecko, wpływa na postrzeganie świata, a także na jego rozumienie.

Rozpatrując zjawisko dwu- czy wielojęzyczności, pamiętać należy o tym, że logopeda pracujący z dzieckiem posługującym się więcej niż jednym językiem może mieć do zrealizowania różne cele:

- może prowadzić terapię dziecka bilingwalnego, jeśli zdiagnozuje zaburzenia rozwoju mowy, wady wymowy, opóźnienie rozwoju mowy,
- może wspierać dziecko w nabywaniu nowego, drugiego, kolejnego systemu językowego funkcjonującego na terenie kraju, w którym aktualnie mieszka (co ostatnio jest coraz bardziej powszechnym zjawiskiem, szczególnie w kontekście ogromnej liczby uchodźców z Ukrainy); Ministerstwo Edukacji i Nauki podaje, że w polskich szkołach uczy się ok. 70 tys. ukraińskich dzieci.

Projektując program działań terapeutycznych, należy pamiętać, że pracując z osobą dwu- lub wielojęzyczną, korzystamy z umiejętności komunikacyjnych dotychczas nabytych dotyczących języków, którymi dziecko już się komunikuje. Realizując poszczególne etapy nauki, zacząć należy od pracy nad rozumieniem kierowanych do dziecka komunikatów, następnie trzeba się skupić na tworzeniu krótkich wypowiedzi z wykorzystaniem różnych form:

- dotyczących przedstawiania się, nawiązywania relacji, nazywania, np. *Mam na imię..., Nazywam się..., Jestem..., To jest..., Jak masz na imię?, Co to jest?*,
- związanych z zastosowaniem pytań dotyczących prośb, potrzeb, zabawy, zakupów, posiadania, ubierania się, np. *Proszę..., Podaj..., Chcę..., Mam...*,
- odnoszących się do zwrotów, wypowiedzi związanych z zainteresowaniami, posiłkami, stosunkami przestrzennymi, np. *Lubię..., Interesuję się..., Chciałbym zjeść...*

Na dalszym etapie powinno się stopniowo rozszerzać słownictwo, wprowadzać czasowniki odpowiadające wprowadzonej tematyce, rozszerzać kontekst, budować umiejętność reagowania na wypowiedzi, wchodzenia w dialog.

Równolegle do ćwiczeń budujących słownictwo, rozbudowujących repertuar języka recepcyjnego i ekspresyjnego wprowadzamy szereg ćwiczeń budujących prawidłową komunikację werbalną:

- ćwiczenia usprawniające pracę narządów artykulatoryjnych,
- ćwiczenia oddechowe,

- ćwiczenia fonacyjne,
- ćwiczenia artykulacyjne,
- ćwiczenia słuchowe,
- ćwiczenia doskonalące uwagę i pamięć słuchową,
- ćwiczenia doskonalące koordynację słuchowo-wzrokowo-ruchową,
- ćwiczenia słuchu fonemowego,
- ćwiczenia doskonalące percepcję wzrokową,
- ćwiczenia usprawniające małą motorykę,
- ćwiczenia doskonalące ogólną sprawność ruchową,
- ćwiczenia z zakresu przygotowania do nauki czytania i pisania lub ćwiczenia doskonalące te umiejętności,
- ćwiczenia budujące związek głóska – litera.

W odniesieniu do problematyki już tutaj sygnalizowanej – napływu do naszego kraju uchodźców w związku z wojną w Ukrainie – należy mieć świadomość, że w przypadku tych osób bardzo często będziemy mówić o nabywaniu języka polskiego jako drugiego lub często kolejnego w sposób sekwencyjny: osoby te dopiero teraz, w sytuacji wymuszonej przez okoliczności, zostały poddane oddziaływaniu kolejnego języka, w omawianym tu przypadku – języka polskiego. Innym rodzajem dwujęzyczności jest dwujęzyczność symultaniczna, gdy od samego początku rozwoju dziecko posługuje się dwoma językami.

W aktualnej, wielokulturowej rzeczywistości placówki edukacyjne, także inne oferujące różne formy dodatkowych zajęć, nie tylko terapeutyczne, powinny uwzględniać te dwa typy dwujęzyczności i do nich dostosowywać swoją ofertę. Dwujęzyczna, a nawet szerzej: dwukulturowa edukacja jest tutaj odpowiedzią z powodzeniem stosowaną od lat w innych krajach, np. w Stanach Zjednoczonych. Istotnym elementem proponowanych rozwiązań jest odpowiednie przygotowanie nauczycieli, terapeutów.

Pracując z dziećmi dwujęzycznymi, należy wspierać rozwój dziecka w obu tych językach, w środowisku zarówno domowym, jak i przedszkolnym czy szkolnym. Brak takiego wsparcia może utrudnić nabywanie drugiego języka, ale może też spowodować utratę umiejętności posługiwania się językiem rodzimym.

Biorąc pod uwagę obecną sytuację i udział dzieci, uczniów z Ukrainy, w zajęciach proponowanych przez

polskie przedszkola, szkoły, poradnie, gabinety, Ministerstwo Edukacji i Nauki zaproponowało rozwiązania, które zostały wprowadzone w praktyce edukacyjnej/ terapeutycznej:

- dostosowanie realizowanych programów nauczania do potrzeb i możliwości uczniów z Ukrainy,
- stworzenie możliwości nauki języka polskiego,
- wsparcie dzieci (uczniów) różnymi formami zajęć adaptacyjnych,
- możliwość zatrudniania w publicznych poradniach psychologiczno-pedagogicznych osób, które nie są nauczycielami, ale mogą usprawnić proces diagnozy i terapii obywateli Ukrainy,
- możliwość zatrudniania w polskich placówkach edukacyjnych obywateli Ukrainy na stanowisku nauczyciela,
- możliwość korzystania z różnych form pomocy psychologiczno-pedagogicznej w placówkach oświatowych nawet w sytuacji braku dokumentacji potwierdzającej taką potrzebę.

Błędy językowe popełniane przez dzieci dwujęzyczne są podobne do tych popełnianych przez dzieci jednojęzyczne i powinny być traktowane jako błędy rozwojowe.

Ta nowa sytuacja stawia przed nauczycielami, diagnostami i terapeutami nowe zadania, przeprowadzenia diagnozy, terapii z osobami nieposługującymi się językiem polskim w stopniu wystarczającym. W obecnej sytuacji, kiedy nauczyciele i terapeuci nie są do tego gotowi, dużą rolę odgrywa tłumacz, który ich wesprze w podejmowanych działaniach. W najbliższym czasie należy poszukać różnych rozwiązań wspierających nauczycieli, pedagogów, terapeutów w podejmowaniu obowiązków związanych z pracą z uchodźcami.

Ośrodek rozwoju edukacji zaproponował szkolenie dla doradców metodycznych i konsultantów – „Praca z uczniami ze środowisk uchodźczych”. W ramach szkolenia proponowane są różne zagadnienia, także związane z dydaktyką nauki języka polskiego jako obcego, procesami prymarnej i wtórnej alfabetyzacji, kształceniem słuchu fonematycznego oraz poprawnej artykulacji w dydaktyce języka polskiego, jako języka

obcego. Jednak obecnie niewiele jest szkoleń poruszających tematykę pracy edukacyjnej czy terapeutycznej z uchodźcami.

Jak zaleca Polski Związek Logopedów, logopedzi (terapeuci) w ramach swoich działań powinni wesprzeć uchodźców poprzez konsultacje, terapię oraz pomoc w nauce języka polskiego; wiele poradni i gabinetów oferuje dzisiaj konsultacje w obecności tłumacza.

Obok rozwijania kompetencji językowych należy zadbować także o nabywanie kompetencji kulturowych, wyrównywanie szans edukacyjnych. Jeśli dziecko nie opanuje w dostatecznym stopniu drugiego czy kolejnego języka, może zostać nieadekwatnie ocenione, może być postrzegane przez pryzmat trudności szkolnych. Należy tego uniknąć, pomocne w tym może być kształtowanie podstawowych umiejętności w nabywanym języku:

- słuchania,
- czytania,
- rozumienia,
- mówienia,
- pisanie,
- wchodzenia w interakcje,
- budowania dialogu.

Nie mniej ważne będzie także nabywanie kompetencji z zakresu gramatyki, w podejmowanych działaniach należy uwzględnić słowotwórstwo, fleksję, składnię.

Podsumowanie

Trudno jest zorganizować te wszystkie zadania bez znajomości języka osoby, z którą pracujemy. W takiej sytuacji udział tłumacza jest niezbędny. Być może w przyszłości warto rozważyć podnoszenie własnych kompetencji w zakresie biegłej znajomości drugiego czy kolejnego języka. W odpowiedzi na aktualną sytuację w Polsce oferowane są kursy języka ukraińskiego dla grup wspierających edukację i terapię. W maju 2022 r. w jednym z programów informacyjnych opowiedziano o inicjatywie uczniów I Liceum Ogólnokształcącego w Łodzi. Uczniowie poprosili dyrektora o zorganizowanie zajęć z języka ukraińskiego. Podczas zajęć z lektorem do uczniów dołączyli też nauczyciele. Taka inicjatywa

Jak zaleca Polski Związek Logopedów, logopedzi (terapeuci) w ramach swoich działań powinni wesprzeć uchodźców poprzez konsultacje, terapię oraz pomoc w nauce języka polskiego; wiele poradni i gabinetów oferuje dzisiaj konsultacje w obecności tłumacza.

pokazuje dojrzałość naszego społeczeństwa do życia w wielokulturowej rzeczywistości.

■ JOANNA CZAPLA

Neurologopeda, glottodydaktyk, oligofrenopeda. Zajmuje się diagnozą i terapią logopedyczną, neurologopedyczną oraz glottodydaktyką w założonym przez siebie Gabinetcie Logopedycznym SYGMUS. Jest wykładowcą akademickim na Akademii WSB w Dąbrowie Górniczej. Autorka wielu publikacji z logopedii, neurologopedii, pedagogiki.

Literatura:

- Adamska K., Różnice międzykulturowe i komunikacja interpersonalna [w:] Czaplowska E. (red.), *Logopedia międzykulturowa*, Harmonia Universalis, Gdańsk 2018.
- Bielawska M., *Jak wspomagać rozwój językowy dzieci wielojęzycznych? Postępowanie logopedyczne w nauczaniu języka polskiego jako języka obcego*, „Logopaedica Lodziensia” 2018, nr 2 [online: <https://doi.org/10.18778/2544-7238.02.02>] [dostęp: 3.06.2022].
- Bernacka-Langier A., Brzezicka E., Doroszuk S. i in., *Ku wielokulturowej szkole w Polsce. Pakiet edukacyjny z programem nauczania języka polskiego jako drugiego dla I, II i III etapu kształcenia*, [online: <http://www.wlaczpolske.pl/wielokulturowaszkola.pdf>] [dostęp: 3.06.2022].
- *Przyjmowanie do polskich szkół dzieci i młodzieży z Ukrainy – list Ministra Edukacji i Nauki do kuratorów, samorządowców i dyrektorów szkół / Зарахування дітей та молоді з України до польських шкіл – лист Міністра освіти і науки до кураторів, представників місцевого самоврядування та директорів шкіл* [online: <https://www.gov.pl/web/edukacja-i-nauka/przyjmowanie-do-polskich-szkol-dzieci-i-mlodziezy-z-ukrainy--list-ministra-edukacji-i-nauki-do-kuratorow-samorzadowcow-i-dyrektorow-szkol>] [dostęp: 3.06.2022].
- *Praca z uczniami ze środowisk uchodźczych – szkolenie Ośrodka Rozwoju Edukacji* [online: <https://zpe.gov.pl/a/praca-z-uczniami-ze-srodowisk-uchodzczych---szkolenie-osrodka-rozwoju-edukacji/DzqluBAPh>] [dostęp: 3.06.2022].
- Jonak J., *Problemy językowe mniejszości narodowych* [w:] Czaplowska E. (red.), *Logopedia międzykulturowa*, Harmonia Universalis, Gdańsk 2018.
- Pamuła-Behrens M., Szumańska M., *Program nauczania języka polskiego jako drugiego dla oddziałów przygotowawczych w szkole podstawowej*, Uniwersytet Pedagogiczny, Kraków 2019 [online: <http://fundacjareja.eu/wp-content/uploads/2015/11/Program-nauczania-je%CC%A8zyka-polskiego-jako-drugiego-dla-oddzia%C5%82o%CC%81w-przygotowawczych-w-szkole-podstawowej.pdf>] [dostęp: 3.06.2022].
- [Szkolenia Ośrodka Rozwoju Edukacji] [online: <https://szkolenia.ore.edu.pl/Szkolenia>] [dostęp: 3.06.2022].
- Wodniecka Z., Mieszkowska K., Durlik J., Haman E., *Kiedy 1+1 = się 2, czyli jak dwujęzyczni przyswajają i przetwarzają język(i)* [w:] Czaplowska E. (red.), *Logopedia międzykulturowa*, Harmonia Universalis, Gdańsk 2018.
- *Wielokulturowość* [hasło w:] <https://pl.wikipedia.org/wiki/Wielokulturowo%C5%9B%C4%87> [dostęp: 3.06.2022].